

Златанов Златко
старший науковий співробітник
Національного музею історії України
у Другій світовій війні

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ

Національний музей історії України у Другій світовій війні наразі перебуває серед шереху установ, у межах компетенції яких є проведення державної експертизи культурних цінностей, а саме предметів декоративно-ужиткового мистецтва. Їхня атрибуція вимагає ґрунтовних знань з етнографії, культури, історії рідного краю з давніх давен до сучасності.

Одразу варто зауважити, що серед багатьох проблем, із якими можуть зіштовхнутися експерти під час проведення таких студій, є джерельні лакуни, адже кожна група предметів вимагає пошуку відповідного фахового нарративу. Тому надважливим видається міжмузейний обмін досвідом у царині експертних досліджень на різноформатних науково-дискусійних та освітньо-навчальних платформах.

Говорячи про предмети декоративно-ужиткового мистецтва, слід наголосити, що поряд із визначенням функціонального, виробничого, художньо-естетичного зрізів та ін., під час здійснення експертизи важливе місце займає історична складова (періодизація, походження, унікальність тощо), яка у сукупності рельєфно окреслює значення пам'ятки для історико-культурного поступу нашої держави.

Під час встановлення хронологічних меж в нагоді стають стилістичний, техніко-технологічний, фізико-хімічний аналізи предмета тощо. Так висококваліфіковані експерти можуть використовувати спеціальне обладнання, скажімо, біокулярний мікроскоп. Подібні пристрої дозволяють більш ретельно дослідити поверхню предмета для встановлення часу створення [1, 94].

Розглядаючи будь-які варіанти періодизації культури, слід завжди пам'ятати про умовність хронологічних меж. Передусім це стосується складних і неоднозначних художніх явищ, які не завжди повністю збігаються із періодами загальної історії. До того ж, на зламі епох часто співіснують різні художні стилі – той, що був провідним у минулому, і той що тільки-но зароджувався. Щодо

культури сучасності, то їй притаманна своєрідна «поліфонія» художніх напрямів із безліччю стилізованих різновидів [6, 11].

Декоративно-ужиткове мистецтво вважається найдавнішим видом художньої діяльності. Люди завжди прагнули прикрашати себе, своє житло та речі, якими вони користувалися. Спочатку це були зовсім примітивні зображення: риски, крапки, заглиблення. З часом вони ставали дедалі складнішими і утворювали орнамент [6, 19].

Так само як і в культурі будь-якої частини світу, в Україні орнаментальні форми певних стилістичних напрямів у поєднанні з місцевими традиціями набули свого характеру. Те, що сьогодні має назву український орнамент, пройшло тривалий складний шлях формування – від Київської Русі до середини XVIII ст. [1, 74–75]. Хоча значний вплив мали і надбання народів, що проживали на теренах України значно раніше – греків, скіфів, сарматів.

Помітний слід залишила елліністична культура на території Північного Причорномор'я. Високого рівня розвитку у давньогрецьких містах на теренах Криму та Приазов'я набула гліптика – різьблення на камені. Зображення могло бути рельєфним (камея) або врізаним вглиб (інталія). Особливо цікавими є роботи, пов'язані з обробкою сардонікса. Цей напівкоштовний камінь має три шари – темний, блакитно-білий і золотаво-коричневий. Завдяки майстерності античних різьбярів вдавалося створювати справжні шедеври [2, 74].

Високого рівня розвитку декоративно-ужиткове мистецтво набуло і у скіфів. Звичайні побутові речі вони прикрашали складними, майстерно виконаними орнаментами – переважно зображеннями реальних та фантастичних тварин, що химерно переплітаються і ритмічно повторюються. Цим орнаментам надавалося магічне значення. Наприклад, скіфський воїн вірив, що зображення на його зброї та одязі хижого звіра, надасть йому відповідних рис, а отже, допоможе в бою. Такий тип орнаменту дістав назву «звіриний стиль» [6, 21–22].

Відокремлення ремесла від землеробства супроводжувалося розквітом ужиткового мистецтва. Для потреб скіфської та сарматської військово-племінної знаті майстри створювали ювелірні вироби, коштовну зброю, посуд, одяг. У зв'язку з цим поширилася торевтика (тобто художнє карбування, вибивання, тиснення металевих виробів), а також застосування емалі, інкрустація коштовним камінням, перламутром тощо [4, 47–48].

Особливо вражають ювелірні вироби давніх майстрів. Вони свідчать про високий рівень техніки обробки металів, різьблення по каменю та дереву,

репрезентуючи водночас і розвиненість смаків. Спадщина давніх грецьких колоністів, скіфів, готів, вірменів та майстрів із азійського Сходу вивчалася й враховувалася вітчизняними ремісниками, але завжди пристосовувалася до власних культурних вимог, естетичних потреб, існуючих традицій [2, 284].

На новий щабель розвитку ужиткове мистецтво піднялося у Київській Русі. Ремісники виготовляли знаряддя праці, вироби домашнього вжитку. Широко застосовувався метал, із якого виготовляли лемеші, серпи, ножі, підкову, замки, зброю, броню, кольчуги. Останні з'явилися на Русі раніше ніж у Західній Європі. Гончарі виготовляли різноманітний посуд, який оздоблювали візерунками з кольоровою поливою. Особливою славою користувалися київські ювеліри за своє витончене карбування, золочення, гравіювання. Давньоруські майстри вперше в Європі опанували й широко використовували технологію черні – хімічне протравлювання срібла для створення темного (чорного) фону на якому карбувався орнамент; скані – використання найтоншого дроту (нитки) для напаявання мальовничих візерунків [4, 122]. Близькою до скані була зернь – впаювання дрібнесеньких золотих або срібних кульок на поверхню прикрас [2, 285]. Найдовершенішим витвором руських ювелірів були емалі – заповнення контурів малюнку у виробах різнокольоровими порошками з подальшою термічною обробкою. Плавлячись, такі порошки утворювали неповторний малюнок. На жаль, після Батієвої навали ці здобутки було втрачено. Тому знамениті київські зміївки, лунниці, колти, оздоблені черню, зерню або емаллю є окрасою музейних колекцій не лише Європи, а й усього світу [4, 122].

Майстерність ювелірів, що набула розквіту в добу Київської Русі, зростала від важких і примітивних браслетів, масивних перснів, гривнів та намист із міді або сплєтених зі срібного дроту, до тонких ажурних прикрас, оздоблених довершеною насічкою, що передавала не лише прості візерунки, а й складні сюжетні малюнки, як, наприклад, знахідки з Чорної могили (Чернігів, X ст.). Від часів зміцнення держави збільшується на Русі кількість і якість прикрас та виробів із золота, коштовного каміння [2, 284].

З'являється традиція прикрашати складними малюнками зброю, кінську зброю. У ці часи поширюються ковані пояси, що служать скоріше як прикраса, бо ретельно оздоблюються крапкуванням, ажурними прорізами. Вироби із золота, срібла, бронзи і кістки, що створювалися майстрами Київської Русі, відзначаються оригінальністю, високою художньою цінністю навіть у тих предметах, технологію виготовлення яких було запозичено [2, 284].

Якщо з майстерності ювелірів могли скористатися лише князі та старші бояри, то плоди праці гончарів зустрічалися в кожній оселі. Традиції виготовлення глиняного посуду сягали ще дотрипільських часів. Вже тоді гончарні вироби (особливо ті, що виконували культове призначення) прикрашалися різнокольоровим розписом, у якому переважали геометричні та рослинні орнаменти. Такий посуд використовувався під час принесення жертв язичницьким богам [2, 285].

Матеріалом для народних майстрів була здебільшого деревина. Вона легко піддається обробці, відносно довговічна. Ще й досі збереглися споруди, які у старовину були зведені з деревини без жодного цвяха. Вражають уяву і сучасні творіння народних умільців – це елементи малої архітектури (огорожі, бесідки, поштові скриньки, цямрини криниць), деталі будинків (різьблені двері, вікна, лиштви під дахом, фронтони), вироби домашнього вжитку, стільці, столи, посуд тощо [5, 5].

З народним дерев'яним будівництвом тісно пов'язане народне різьблення по дереву. До його пам'яток належать ручні, процесійні, придорожні й надгробні хрести, іконостаси, ківоти й обрамування ікон, дерев'яна хатня обстановка й посуд, дитячі іграшки тощо. Форма й орнаментика українських дерев'яних христів різна. В горах, особливо на Гуцульщині, переважає геометричний орнамент, на Поділлі й в інших областях України зустрічаємо рослинний орнамент. У багатій скарбниці старих українських іконостасів легко можна відрізнити твори професійних – спочатку монастирських, а потім цехових різьбярів – від продукції народних різьбярів-самородків [3, 534].

Українські народні столи, скрині, лави, прилавки, стільці, ліжка та мисники – це окрема ділянка нашої образотворчості, на якій можна простежити весь розвиток тих або інших предметів від найпримітивнішого до найскладнішого типу, причому найбільше багатство форми й орнаментики вціліло знову ж таки в дерев'яній обстанові Гуцульщини. Дерев'яне різьблення й інкрустація на предметах щоденного вжитку квітнуть і донині на Гуцульщині. Тамтешні народні різьбярі Юрій Шкрибляк та його рідня, Марко Мегендюк, Петро Гондурак та інші здобули собі широку славу не тільки в краї, а й за кордоном [3, 535].

Серед знахідок кам'яної доби, а в першу чергу поміж виробами трипільської культури, головне місце займають вишуканий за формою й мальованими розводами глиняний посуд та глиняні жіночі статуетки. Це свідчить про дуже високий і вже в кам'яну добу остаточно закінчений розвиток

гончарного мистецтва в Україні. Про подальший його етап свідчать знахідки з великокняжої доби на території Київщини, причому полив'яні кахлі Десятинної церкви з декоративними візерунками й гербовими знаками започатковують розвиток суто українського декоративного гончарства. Старі українські кухлі та миски, покриті малюнками й розводами, не тільки використовують старі й засвоєні декоративні мотиви, відомі вже в кам'яній добі, а й збагачують їх умілими запозиченнями зі стороннього, в основному східного гончарства й прикладного мистецтва взагалі [3, 536].

Територіями, на яких народне гончарство розвинулося найсильніше, є Поділля, Покуття та Полтавщина. Тут відтворилися навіть цілі школи гончарних виробів із митцями такого рівня як родина Лавренюків-Полив'яниних на Поділлі та Бахминський на Покутті [3, 537].

Заслуговує окремого розгляду розвиток таких галузей народного декоративно-ужиткового мистецтва, як ткацтво, килимарство, вишивка, художній розпис, інтарсія та інкрустація, дерев'яні й керамічні вироби, оздоблення шкіри, металів тощо. Великої шани заслужила творчість народних майстрів і умільців М. Примаченко, К. Білокур, Т. Пата, Г. Василяшук, Г. Верес, З. Перстюка [4, 309].

З огляду на специфіку закладу Національний музей історії України у Другій світовій війні проводить державні експертизи широкої палітри пам'яток декоративно-ужиткового мистецтва 20-х – 40-х рр. ХХ ст., пов'язаних з одним із найбільш кривавих катаклізмів в історії людства.

Отже, акумуляція знань з різних галузей наук, студіювання наявного та напрацювання нового нарративу, ґрунтованого на модерних науково-методологічних засадах, впровадження інноваційних технологій є надважливим для здійснення всебічної, якісної, науково вагомої експертизи державних цінностей, що, у свою чергу, вкрай важливе для збереження національного культурного надбання та створення ефективної системи контролю за збереженням пам'яток літопису України.

Список використаної літератури

1. Актуальні питання організації та проведення державної експертизи культурних цінностей (предметів декоративно-ужиткового мистецтва). Матеріали семінару-практикуму (21–25 травня 2018 р., Київ): науково-методичний збірник. – Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Видавництво «Фенікс», 2018. – 112 с.

2. Історія світової та української культури: Підручник для вищ. закл. освіти / В.А. Греченко, І.В. Чорний, В.А. Кушнерук, В.А. Режко. – К.: Літера ЛТД, 2005. – 464 с.
3. Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. – 4-те вид., стереотип. К.: Либідь, 2002. – 656 с.
4. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб. / С.М. Клапчук, В.Ф. Остафійчук, Ю.А. Горбань та ін.; За ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – 5-е вид. перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 358 с.
5. Мельниченко П.П. Оздоблення садиби виробами з деревини. – Київ: Урожай, 1993. – 192 с.; іл.
6. Художня культура України: Навч. посіб. / Л.М. Масол, С.А. Ничкало, Г.І. Веселовська, О.І. Оніщенко; За заг. ред. Л.М. Масол. – К.: Вища шк., 2006. – 239 с.